

Kateřina Charvátová

KAROLINUM

Dějiny
cisterckého řádu
v Čechách
1142–1420

III

Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech

DĚJINY CISTERCKÉHO ŘÁDU V ČECHÁCH 1142-1420

III. KLÁŠTERY NA HRANICÍCH A ZA HRANICEMI ČECH

Kateřina Charvátová

První vydání recenzovali:

prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2018

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura Lucie Zikmundová

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba a grafická úprava map studio Lacerta

Druhé, doplněné a přepracované vydání

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Kateřina Charvátová, 2009, 2018

Photography © Cisterciácké opatství Vyšší Brod / Jiří Franc no. 54, 73, 95; Dušan Foltýn no. 1, 4, 8, 13, 14, 16, 17, 20, 60, 65, 76, 86, 106, 125, 126, 128; Petr Hudec no. 56, 58, 71; Kateřina Charvátová no. 2, 5, 6, 10-12, 25, 27, 33, 34, 36, 38-40, 43, 44, 46, 51, 61, 64, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 77-82, 84, 85, 91, 92, 94, 98, 99, 101-105, 108-110, 112, 114-116, 121; Miroslav Kovář no. 31, 37; Moravský zemský archiv v Brně no. 30, 42; Národní archiv no. 3, 7, 88, 89, 95, 96, 97, 120; Oto Palán cover, no. 32, 35, 47; Státní oblastní archiv Litoměřice no. 26, 87; Hana Toušková no. 48, 52, 53, 68; Jan Zdychinec no. 18, 21, 57; 2018

Tato kniha vyšla jako výstup z projektu Grantové agentury České republiky č. 404/00/1576.

ISBN 978-80-246-3807-2

ISBN 978-80-246-3849-2 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva / 7

Marienthal / 11

Žďár / 82

Působení zahraničních cisterckých klášterů na území Českého království
a vztahy českých opatství k řádovým domům v okolních zemích / 146

Waldsassen (Valdsasy) / 206

Altzelle / 243

Grünhain / 264

Zwettl (Světlá) / 283

Résumé / 300

Seznam zkratk / 310

Seznam pramenů a literatury / 311

Seznam vyobrazení / 328

Rejstříky / 334

Ondřejovi

Předmluva ke 2. vydání

Čtenář dostává do ruky druhé, přepracované vydání třetího svazku *Dějín cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* nazvaného *Kláštery na hranici a za hranicemi Čech*. Zatímco první dva svazky byly věnovány základním informacím o cisterckém řádu a dále pak monografickým kapitolám o jednotlivých řádových domech na území Čech, zaměřuje se třetí díl na působení klášterů, které sice dnes v Čechách neleží, v minulosti však byly součástí Českého království, a dále pak na ta zahraniční opatství, jež měla ve středověku v Čechách své dlouhodobé zájmy.

Po úvaze bylo pro třetí svazek vybráno šest opatství. Vedle svým původem českých Marienthalu a Žďáru ještě čtyři zahraniční kláštery, jež měly ve středověkých Čechách pozemkový majetek. Jedná se o německé ústavy Waldsassen (Valdsasy), Altzelle a Grünhain, spolu s rakouským řádovým domem Zwettl (Světlá).

V této knize se čtenář na prvním místě seznámí se středověkými osudy ženského kláštera Marienthal, který ve 30. letech 13. století založila česká královna Kunhuta Štaufská, manželka Václava I. Marienthal vznikl na samé severní hranici Českého království a od počátku byl spjat nejen s Čechami, ale i s prostředím pozdější Horní Lužice. Tomu odpovídala i pozemková držba marienthalských jeptišek, která se rozkládala po obou stranách hranice, a to jak v českém Žitavsku, kam klášter územně přináležel, tak také v sousedním Zhořelecku. V 15. století, v době husitských válek, kdy se Žitavsko spojilo s Horní Lužicí a odpadlo od Čech, oddělil se od své původní domoviny také Marienthal. Dnes k České republice nepatří ani klášter, ani žádná z jeho středověkých lokalit, které se většinou nacházejí v Německu, konkrétně v Sasku, a z malé části také na území Polska. Marienthal je dodnes živým klášterem a je pokládán za vůbec nejstarší trvale působící ústav cisterckých jeptišek v Německu.

Druhým z opatství, jež původně vznikla na české půdě, je Žďár, založený v polovině 13. století na Českomoravské vrchovině. K posunutí hranic, které přivtě-

lilo toto opatství k Moravě, došlo až v novověku. Do té doby procházela linie oddělující Čechy od Moravy mezi klášterem a stejnojmenným městečkem, které se dnes nazývá Žďár nad Sázavou. Dějinami opatství se zabývala řada moravských historiků a díky tomu je minulost žďárského ústavu relativně dobře popsána. Méně pozornosti však bylo dosud věnováno českým souvislostem kláštera. Proto se v předkládaném textu zaměřuji vedle obecných pasáží zejména na pozemkovou držbu a na hospodářské aktivity žďárských cisterciáků na českém území. Moravské statky a vazby kláštera na moravské instituce ponechávám stranou.

Medailony věnované zahraničním klášterům Valdsasy, Altzelle, Grünhain a Zwettl jsou méně obsažné než úvodní dvě kapitoly. Nezabývají se vlastními dějinami těchto opatství, ale svou pozornost zaměřují na pozemkovou držbu zmíněných ústavů v Čechách a na jejich kontakty s českým prostředím.

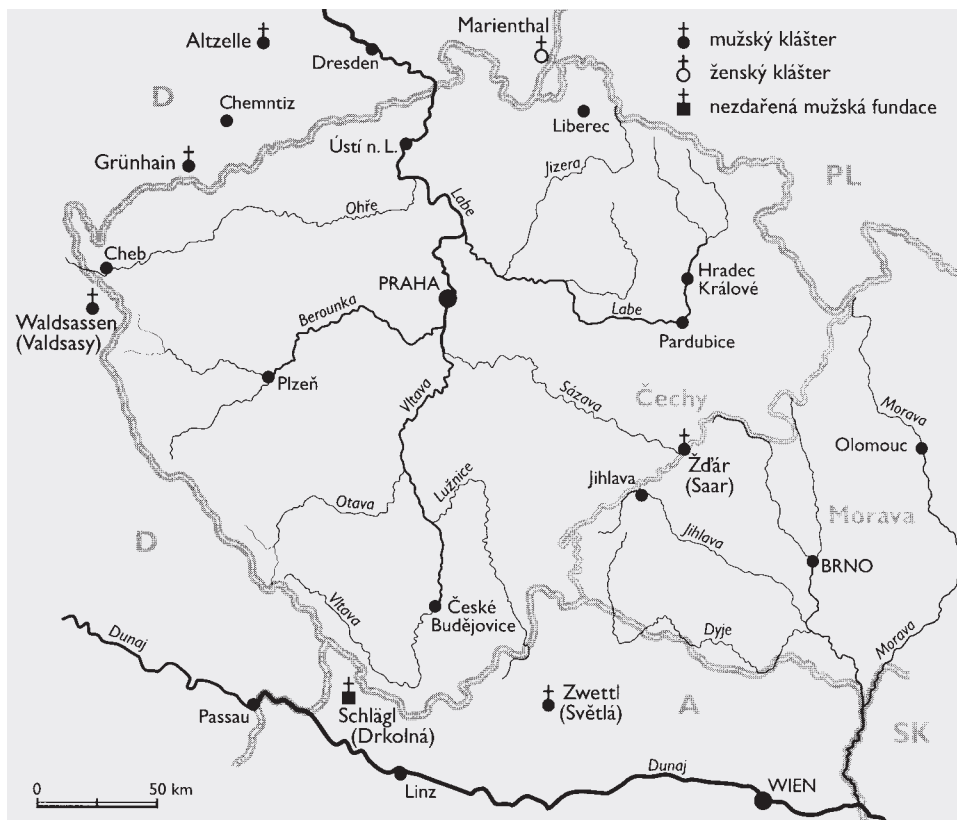
Obě monograficky pojaté části knihy spojuje kapitola *Působení zahraničních cisterckých klášterů na území Českého království a vztahy českých opatství k řádovým domům v okolních zemích*, která se vyrovnává s vazbami českých opatství s jejich mateřskými domy i s jinými řádovými ústavu ve střední Evropě, se vztahy českých panovníků k cisterckým klášterům, jež ležely mimo území Čech, a konečně sleduje i úlohu cisterckých opatství jako nekropolí a míst memorií vznešených rodů. Právě tato část předkládané knihy byla pro druhé vydání značně přepracována a rozšířena.

Je mou milou povinností poděkovat všem, kdo mi s prací na této knize pomáhali. Na prvním místě bych chtěla zmínit ty, kteří mi poskytli odborné rady k jednotlivým kapitolám. Jmenovitě chci vyjádřit svůj dík Janu Zdichyncovi za četné konzultace týkající se kláštera Marienthal. Obdobně jsem zavázána sestře Almě Posseltové, archivářce z Marienthalu, za informace týkající se tamního archivu a klášterní knihovny. Můj dík jí patří také za poskytnutý ilustrační materiál. Poděkovat bych též chtěla Ivu Hlobilovi, který mi pomohl v otázkách uměleckých pokladů uložených v Marienthalu. Stejně tak jsem zavázána i Miroslavu Kovářovi za rady ohledně stavebního vývoje klášterů Marienthal a Žďár. Vděčna zůstávám i Daniele Brokešové za odborné konzultace ohledně archiválií uložených v Oblastním archivu v Litoměřicích.

Děkuji též oběma milým lektorům Petru Čornejovi a Blance Zilynské za upřesnění textu a za inspirativní připomínky, kterých jsem ráda využila. Zapomenout nemohu ani na Dušana Foltýna, jenž mi pomohl zejména s přípravou obrazového doprovodu knihy. Speciální poděkování pak patří mému manželovi, který byl mým prvním čtenářem a kritikem.

V Praze 11. července 2017

Kateřina Charvátová



Cistercké kláštery na hranici a za hranicemi Čech

Marienthal

Klášter cisterciáček Marienthal lze právem označit jako klášter na hranici, a to jak z pohledu současného, kdy se nachází na dotyku tří států – Německa, Polska a České republiky, tak i středověkého, neboť tehdy se v jeho blízkosti stýkala území Budyšínska, Zhořelecka (později Horní Lužice), Čech a Slezska. Právě poloha v exponovaném prostoru, kde se střetávaly zájmy několika zemí, vedla k tomu, že okolí Marienthalu změnilo od raného středověku několikrát svou – řečeno moderními slovy – státní příslušnost.

V době svého vzniku, ve 30. letech 13. století, se Marienthal nacházel na tehdejší nejsevernější výspě Českého království, v tzv. Záhvozdu. Záhvozdu splynul ve 13. století se Žitavskem a spolu s ním se pak v 15. století oddělil od Čech a stal se součástí Horní Lužice. Ta tehdy patřila do českého soustátí, a to jako jedna z tzv. vedlejších zemí Koruny české. Ve spojení s Českým královstvím zůstala Horní Lužice až do třicetileté války. Roku 1635 ji však Habsburkové (spolu s Dolní Lužicí) odstoupili saskému kurfiřtu Janu Jiřímu jako kompenzaci za válečné výdaje. Východní část Horní Lužice – a spolu s ní i některé marienthalské vesnice – opět změnila státní příslušnost roku 1817, kdy se podle usnesení vídeňského kongresu dostala Prusku. Horní Lužici znovu sjednotil vznik Německa v roce 1870. Tehdy se také celá marienthalská držba opět ocitla v jednom státě. Ne však natrvalo. Poslední změnu přinesl vývoj po druhé světové válce, kdy byly vytvořeny hranice na Odře a Nise, jež znovu rozdělily někdejší klášterství, přičemž většina z bývalého klášterního panství zůstala na území Německa, menší díl byl přiznán Polsku.¹

¹ K. Blaschke, *Bewahrte Einheit. Die Oberlausitz in den 130 Jahren erzwungener Teilung 1815–1945*, in: *Sammeln – Erforschen – Bewahren. Zur Geschichte und Kultur der Oberlausitz. Ernst-Heinz Lempert zum 75. Geburtstag*, red. M. Schmidt, Hoyerswerda-Görlitz 1999, 264–292, s. 273 sq.; J. Zdichynec, „*Ex malis moribus meliores*

Podíváme-li se na administrativní příslušnost Marienthalu dnes, uvidíme, že klášter sám se nachází na území Německa, z hlediska zemského v Sasku, v rámci Saska pak v Landkreis Löbau-Zittau. Od polské hranice dělí Marienthal, ležící na řece Nise, jen několik desítek metrů, od České republiky vzdušnou čarou několik kilometrů. Většina bývalých klášterních statků v současné době leží na území Saska, pouze část na pravobřeží Nisy patří k Polsku. V České republice se dnes žádná část středověké držby marienthalských jep-tišek nenachází.

Marienthal založila ve 30. letech 13. století královna Kunhuta, manželka Václava I. Klášter získal pojmenování *Vallis Sanctae Mariae*, které bylo v cisterckém prostředí mimořádně oblíbené, a to jak u ženské, tak i u mužské větve řádu. Jen v českých zemích existovaly tři ženské cistercké ústavy s tímto názvem – klášter v moravských Oslavanech, založený roku 1225, fundace královny Kunhuty, o které je řeč, a do třetice šlechtický ústav ve východních Čechách, ve vsi Pohled. Zatímco pro pohledský klášter se v novověku vžil název *Frauenthal*, ústav v Žitavsku začal být asi od 15. století označován jako *Marienthal* (dnes *St. Marienthal*). Ve středověku se však nazýval jinak. Vedle oficiálního pojmenování *Vallis S. Mariae* se používaly ještě názvy *Seifersdorf* či *Vallis S. Marie prope Sifrisdorf* podle nejstaršího klášterního majetku a *Vallis S. Marie iuxta Ostrozen* podle významného městečka Ostritz (Ostrožno) ležícího nedaleko kláštera.² České středověké označení kláštera neexistovalo. V moderní české literatuře se někdy používá název Údolí Mariino nebo srbské pojmenování *Marijin Dol*, většina badatelů však volí německou podobu Marienthal. Také já jsem se rozhodla pro jméno *Marienthal*, abych klášter při severní hranici Čech odlišila od ostatních domů cisterciaček nesoucích jméno *Vallis S. Mariae*.

Místo, kde klášter leží, jak již řečeno, patřilo ve 12. a na počátku 13. století k oblasti nazývané Záhvozď, jež se nacházela mezi Čechami a srbským Milčanskem. Záhvozď, doložený jako samostatná provincie či země (terra) v období 1144–1241, byl zvláštním územím, zprvu v rámci míšeňské marky, později zřejmě českého státu. K Čechám samým však Záhvozď zpočátku nepatřil. Když roku 1158 získal Milčansko (oblast budoucího Budyšínska a Zhořelecka) král Vladislav I., držel spolu s ním patrně též Záhvozď, všechny tyto državy si však zachovávaly charakter říšského léna. Nejpozději ve 20. letech 13. století ovšem přešla část území Záhvozdu až po Ostritz, v jehož blízkosti později vznikl Marienthal, do rukou Přemysla Otakara I. V té době již český král držel také Žitavsko, nacházející se na sever od Záhvozdu. Česká část Záhvozdu se záhy

leges natas esse“, *krize kláštera Marienthal v dobách konfesijního štěpení*, in: Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawniej Rzeczypospolitej i Europy środkowej, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004, s. 976.

² Např. *Statuta II*, 1237, č. 60, s. 180; *CDB V/1*, č. 148, s. 237 (1258), *CDB V/1*, č. 314, s. 469 (1262).

přičlenila k Žitavsku a obě oblasti splynuly s Čechami, vytvořivše jejich novou severní hranici.³

Součástí Čech zůstala tato oblast po většinu středověku. K rozvolnění vztahů mezi ní a Prahou začalo docházet od 14. století, kdy se politické a hospodářské zájmy Žitavska stále více orientovaly na Budyšínsko a Zhořelecko. Nejdříve se zmíněný trend projevil spojením pěti významných lužických měst (Budyšín, Zhořelec, Lauban, Löbau a Kamence) a tehdy ještě české Žitavy do svazku Šestiměstí, který ekonomicky ovládl daný prostor (1346). K definitivnímu oddělení Žitavska od Čech došlo pak v důsledku propuknutí husitské revoluce, kdy se Žitava pevněji přimkla ke svému severnímu sousedovi.⁴ Vzhledem k tomu, že se české straně nepodařilo ani po skončení husitských válek stav změnit, zůstala Žitava součástí tohoto politického celku, pro který se od 16. století vžil označení Horní Lužice.

Ještě několik slov k historii pojmu Horní Lužice. V období 13. a 14. století neexistoval pro území severně od Žitavska jednotný název, ale užívala se pro ně různá označení. V první polovině 13. století nejčastěji Budyšínsko, po roce 1253, kdy se část země dostala jako věno české princezny Boženy, dcery krále Václava I., braniborskému rodu Askánců,⁵ byly rozlišovány dvě části – Budyšínsko a Zhořelecko. V roce 1319, po vymření Askánců, získal Jan Lucemburský Budyšínsko zpět; v té době se tato část země začala označovat jako budyšínská marka a Jan Lucemburský přijal titul markrabě budyšínský. Zhořelecko tehdy ještě součástí marky nebylo, postupně však jako jedna marka spolu s Budyšínskem začalo být vnímáno. Po roce 1346, kdy vznikl již zmiňovaný městský svaz, se rychle pro celou oblast vžil pojem Země šesti měst neboli zkráceně Šestiměstí (Sechsstädteland, Terra hexapolitana, Hexapolis). Od 15. věku se termín Lužice, užívaný dříve výhradně pro oblast Dolní Lužice, postupně začal vzta-

³ V literatuře se vedle pojmu Záhvozď, odvozeného od originálního pojmenování *Sagost, Žagost* (např. *CDB II*, č. 311, s. 309; *CDB IV*, č. 4, s. 60), používá někdy též označení Záhvozďi. K politickému vývoji Záhvozdu ve 12. a první polovině 13. století přehledně V. Belling, *Vývoj a postavení tzv. provincie Záhvozď*, *Mediaevalia historica Bohemica* 9, 2003, s. 7–26; a též J. Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměny státu a společnosti*, Praha 2002, s. 192–193.

⁴ Vymezení Žitavska a jeho středověký vývoj ve vztahu k českým zemím podávají O. Bauer, *Žitava v českých dějinách*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, ed. A. Frinta – H. Rokyta, Praha 1947, s. 7–53; Z. Boháč, *České země a Lužice*, Tišnov 1993. Z hornolužického pohledu došlo k definitivnímu oddělení Žitavska od Čech již roku 1420, tehdejší Češi na tento problém hleděli poněkud jinak. Tato různá optika se odráží i v pracích moderních historiků. Srv. L. Bobková, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993, zejména s. 29–33 a 104–109; též, *Budyšínsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319–1396*, *Mediaevalia historica Bohemica* 5, 1998, s. 67–90; též, *Poměr korunních zemí k Českému království, ve světle ustanovení Karla IV.*, *Právněhistorické studie* 34, 1997, s. 21; J. Bahlcke, *Horní Lužice. Historický prostor, zemské cítění a dějepisectví*, *Časopis Matice moravské* 124, 2005, s. 464–465. K dějinám Horní Lužice přehledně L. Bobková – L. Březina – J. Zdichynec, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008.

⁵ Zástava byla předána Askáncům až po smrti krále Václava I., ačkoliv ke sňatku Boženy s braniborským markrabím Otou III. došlo již o desetiletí dříve (J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 193; též, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 94).



[1] Celkový pohled na klášter Marienthal. Barokní architektura dnes nepřipomíná jeho středověký původ.

hovat i na Šestiměstí. Pro odlišení obou částí získala Země šesti měst přídomek Lužice Horní, zatímco původní Lužice začala být zvána Lužicí Dolní. Jak již bylo řečeno, ve větší míře se tyto pojmy prosadily až během 16. století.⁶

Vzhledem k nejednotnému středověkému pojmenování pro tuto oblast užívám na některých místech knihy označení Horní Lužice, i když jsem si vědoma toho, že ve 13. a 14. století ještě Horní Lužice neexistovala. Číním tak z ryze praktických důvodů ve snaze usnadnit čtenáři orientaci v textu. Označení Horní Lužice či adjektivum hornolužický používám jako pojem zeměpisný, s odkazem na budoucí rozsah Horní Lužice, nikoli jako termín historický.

MARIENTHAL V PRAMENECH A LITERATUŘE

Klášter cisterciáček v Marienthalu, jako jediný z českých cisterckých klášterů, existuje nepřetržitě od svého založení až po dnešní dobu. Před druhou světovou válkou patřily marienthalské středověké písemnosti v rámci českých klášte-

⁶ K vývoji názvu Horní Lužice J. Bahlcke, *Horní Lužice. Historický prostor, zemské cítění a dějepisectví*, s. 464–465.

rů k nejlépe zachovaným souborům, stejně tak představovaly jeden z nejbohatších církevních archivů Horní Lužice. Z hlediska řádových dějin byly největším souborem listin vztahujících se ke středověké existenci ženské větve v Čechách. Ve srovnání s relativně bohatým archivem pohledského kláštera zahrnovala marienthalská sbírka písemností ještě asi o třetinu více dokumentů.

Z dějin marienthalského archivu víme jen málo. Totální vypálení kláštera v roce 1427 přestál buď v mateřském domě Altzelle, kde byly také např. uloženy písemnosti severočeského mužského opatství v Oseku, nebo ve Zhořelci, kde jeptišky samy během husitských válek a po nich přebývaly. Druhá verze se zdá být pravděpodobnější, neboť víme, že archiv, či alespoň některé jeho části, byly ve Zhořelci v letech 1437–1454.⁷ Existuje však také možnost, že se písemnosti dostaly do Zhořelce až po roce 1427. Jaké ztráty pro archiv znamenaly husitské války, nejsme schopni říci, stejně jako netušíme, do jaké míry jej postihly požáry Marienthalu v letech 1515, 1542 a 1683.⁸

Do 20. století se dochoval soubor listin, který obsahoval 116 dokumentů z doby do roku 1500, z nichž 69 vzniklo před rokem 1400.⁹ Největší ztrátu archiv paradoxně utrpěl až ve 40. a 50. letech minulého století. Ve snaze ochránit své cenné dokumenty před příchodem fronty zakopaly jeptišky na konci druhé světové války listiny pod podlahou ambitu. Dokumenty přitom naskládaly do truhlice a proložily buničinou. Archiválie zůstaly pod zemí zhruba deset let. Když byla truhla v 50. letech 20. století vyjmuta, naskytl se cisterciačkám šokující pohled. Místo listin spatřily jen množství shnilého a zetlelého neidentifikovatelného pergamenu. Tuto zkázu způsobila buničina, která ve vlhkém prostředí pergamen rozložila. Ze 183 dokumentů z let 1234–1896, které byly zakopány, jich nenávratně zaniklo 146. Zbýlých 37 se podařilo zčásti rekonstruovat, přičemž se textové škody pohybují v rozmezí 5–85 %. Ze středověkých listin (do roku 1500) jich ze 116 zaniklo 89 a 26 se podařilo dílčím způsobem restaurovat. Z celého souboru mapujícího vývoj kláštera ve 13. a 14. století se dochovala jen jediná neporušená listina (jde o dokument krále Václava I. z roku 1242), která byla při ukrývání archivu nedopatřením přehlédnuta. Marienthalský archiv tak utrpěl nevyčíslitelné škody. Na rozdíl od pergamenů, jež podlely zkáze, pečetě, které na nich byly, se dochovaly v úplnosti a mohou dál sloužit vědeckému výzkumu.¹⁰

⁷ Uložení listin ve Zhořelci dokládají vidimace tří nejvýznamnějších privilegií, které si jeptišky daly vystavit od zhořelecké městské rady. Blíže k tomu J. Zdichynec, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*, nepublikovaná diplomová práce, Filozofická fakulta UK, Praha 2002, s. 11–12.

⁸ J. Zdichynec, *Marienthal v českém žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění v Čechách a jeho historické souvislosti I*, Ústí nad Labem 2002, s. 110–111.

⁹ Na počátku 20. století bylo v marienthalském archivu uloženo celkem 90 originálů a opisů listin z doby před zničením kláštera v roce 1427.

¹⁰ Ke zničení klášterních listin po roce 1945: M. Kobuch, *Dochování listin kláštera marientálského (Se zolátním zřetelem na český diplomatický materiál)*, Československý časopis historický 12, 1964, s. 718–725. Restauraci zničeného archivního fondu provedla Zentralstelle für Archivalienrestaurierung v Drážďanech.

Za štěstí v neštěstí lze pokládat skutečnost, že marienthalský archiv byl před svým zničením alespoň částečně zdokumentován a publikován. Za nejspolehlivější zpracování se pokládá soupis Richarda Doehlera z počátku 20. století.¹¹ Na rozdíl od svých předchůdců, kteří se dějinami kláštera zabývali v 19. století, Doehler získal přístup do klauzury a dostal k dispozici veškeré dokumenty. Poprvé tak měl příležitost poznat celý soubor pramenů a mohl pracovat s originály. Starší vydání marienthalských pramenů vycházela totiž pouze z opisů, zejména z kopiářové knihy kláštera, o níž se soudí, že nebyla příliš spolehlivá. Kvality zmíněného kopiáře nelze již dnes ověřit, neboť kniha se v 19. století ztratila.¹²

Richard Doehler publikoval z marienthalského archivu registry listin a počítal s tím, že v budoucnu připraví jejich úplnou edici. To se však nestalo. Před zničením archivu na konci války se dočkala publikace „in extenso“ jen část dokumentů. Ze 116 listin z doby před rokem 1500 pouze čtyřicet osm. Nejlépe byly zpřístupněny starší materiály, mnohem méně písemnosti novější. Z listin, jež vznikly před rokem 1300, mají edici celého textu všechny, z dokumentů 14. století polovina, z písemností 15. století však pouze čtyři ze čtyřiceti sedmi dokumentů. V ostatních případech jsou badatelé odkázáni na Doehlerovy registry.¹³

Marienthalské listiny, pokud byly vydány „in extenso“, jsou rozptýleny v různých sbírkách. Nejvíce jich lze najít v prvním dílu hornolužické sbírky *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris*, který pokrývá období do roku 1467.¹⁴ Nejstarší marienthalské listiny z let 1234–1262 byly v moderní době publikovány také v českém diplomatárii *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, díly III–V.¹⁵ Registry marienthalských dokumentů lze najít nejlépe u Doehlera, dále v ediční řadě *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae* II–VII a v žitavském listináři publikovaném Joachimem Prochnem.¹⁶ Ztracený kopiář, o němž již byla řeč, představuje patrně jedinou z úředních knih kláštera, která přežila do novověku. Ostatní úřední knihy, jež jistě ve středověku existovaly, neboť cistercký řád jejich vedení požadoval, zanikly patrně dříve, než mohly být historiky zaregistrovány.

¹¹ *Diplomatarium Vallis S. Mariae monasterii sanctimonialium ord. cist.*, ed. R. Doehler, in: Neues Lausitzisches Magazin 78, 1902, s. 1–138 (dále citováno jako *Diplomatarium*).

¹² Část středověkého materiálu publikována in: *Codex diplomaticus Lusatiae superioris I*, ed. R. Jeht – G. Köhler, Görlitz 1856 (dále *CDLS I*). Ke klášternímu kopiáři J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 108–110. Zde uvedeny též všechny starší edice pramenů i literatura, jež se k těmto edičním podnikům vztahuje.

¹³ M. Kobuch, *Dochování listin kláštera marientálského*, s. 719–721.

¹⁴ *CDLS I; CDB III–V*.

¹⁵ Zmínky o některých z nich lze najít ve studiích J. Šebánek – S. Dušková, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy Československé akademie věd 71, 1961, sešit 4, Praha 1961; též, *Listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy ČSAV 10, Praha 1963.

¹⁶ *RBM II–IV; Žittauer Urkundenbuch*, ed. J. Prochno, 1234–1437, Görlitz 1938.

Z období předhusitské existence kláštera (1234–1426) existovalo do doby před zkázou archivu devadesát listin, převážně originálů. Tento soubor tvořily písemnosti vydané papeži, českými panovníky a dalšími světskými i církevními hodnostáři včetně marienthalských abatyší. Listiny byly psány až do roku 1353 výhradně latinsky, od 50. let 14. století se vedle latiny začala uplatňovat také němčina, která se od roku 1362 stala jediným užívaným jazykem. Česky psaný dokument nenajdeme v tomto souboru ani jeden.¹⁷

Marienthalské listiny vypovídají, podobně jako prameny dalších klášterů, především o vývoji klášterního velkostatku; o obvěnění ústavu a o dalším rozvoji jeho pozemkového majetku. Druhou výraznou skupinu dokumentů představují privilegia, především listiny papežské a panovnické, jež umožňují sledovat vývoj právního postavení opatství i jeho dominia od vzniku kláštera po husitské války.

Pramen vyprávěcí povahy není ze středověkého období v souvislosti s Marienthalem znám a snad ani neexistoval. Klášterní archiv obsahuje jako nejstarší dílo kronikářského charakteru spis *Liber memorabilium*, který vznikl na konci 17. století. Autor – marienthalský probošt – čerpal své znalosti o době předhusitské z klášterního archivu, přičemž nejspíš využíval také některé dnes již ztracené prameny. Dále patrně pracoval též se seznamy abatyší a pravděpodobně i s jakýmsi staršími zápisky, jež zřejmě klášter vlastnil.¹⁸ Dílo však není pro vylíčení středověkých událostí příliš spolehlivé a lze je využívat jen s velkou opatrností.¹⁹

Složitý státoprávní vývoj Žitavska, které se v průběhu vrcholného středověku oddělilo od Čech a splynulo s Horní Lužicí, vedl k tomu, že středověký Marienthal je dlouhodobě vnímán současně jako instituce německá, lužická a ve svém raném období i česká. Díky tomu se klášterem zabývají jak historici němečtí, tak i čeští. O dějiny Marienthalu tradičně projevovali největší zájem badatelé hornolužičtí, kteří se již od 18. století věnovali klášternímu archivu a zasloužili se také o dosud nejúplnější zpracování klášterních dějin. Jediné souhrnné pojednání o Marienthalu *Urkundliche Geschichte von St. Marienthal* pochází z pera Josefa Bernharda Schönfeldera a podává dějiny kláštera od jeho založení do počátku 19. století, tj. do doby, kdy spis vznikl a byl publikován.²⁰

¹⁷ *Diplomatarium*. Přehled listin bohemikální proveniencí od vzniku kláštera do počátku 17. století přináší J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, in: Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, ed. L. Bobková, Praha 2003, s. 209–213.

¹⁸ *Liber scriptus memorabilium monasterii vallis S. Mariae, quae contigerunt ab anno 1683, haec pro aliqua directione successoribus*, dnes uložen v klášterním archivu v Marienthalu.

¹⁹ Blíže k tomu J. Zdichynec, *Narativní prameny vybraných klášterů cisterciáček v českých zemích*, *Folia historica Bohemica* 29, 2014, s. 355–356.

²⁰ J. B. Schönfelder, *Urkundliche Geschichte von ... St. Marienthal*, Zittau 1834.

Mladší německé práce bádání o dějinách kláštera o mnoho neposunuly.²¹ Nejnověji lze ocenit sborník věnovaný marienthalskému žaltáři ze 13. století. Kniha tak poprvé představila alespoň část ze středověkých rukopisů, jež se nacházejí v klášterní knihovně.²²

Ze starší české literatury jsou marienthalské dějiny alespoň rámcově zachyceny u Václava Novotného, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, či z literatury po druhé světové válce u Jana Kapistrána Vyskočila, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*.²³ V posledních letech se dějinami Marienthalu soustavně zabývá Jan Zdichynec, který klášteru věnoval řadu studií.²⁴

ZALOŽENÍ KLÁŠTERA

Marienthal vznikl ve 30. letech 13. století, v době mimořádné zakladatelské činnosti na pražském královském dvoře. Je pozoruhodné, že veškerá tato aktivita byla dílem žen; tři představitelky královského rodu – královna vdova Konstancie Uherská, stávající královna Kunhuta Štaufská a sestra vládnoucího krále Václava I. Anežka – usilovaly na počátku 30. let 13. věku o založení kláštera. Zatímco obě královny upřely v tradičním duchu svůj zájem k cisterciáčkám, nejmladší ze zakladatelek, princezna Anežka, zvolila pro svou fundaci nový řád nesený duchem sv. Františka. Byla-li vzorem pro královny Konstancii a Kunhutu vratislavská kněžna Hedvika, zakladatelka kláštera cisterciáček v Třebnici, o jejíž činnosti byly díky častým kontaktům obou dvorů dobře informovány,²⁵

²¹ Srv. např. F. Günther, J. R. Noswitz, *Ein Besuch im Kloster St. Marienthal*, Leipzig 1957; P. Schneider, *Ein Führer durch Kloster St. Marienthal*, Dresden 1982. Základní informace týkající se dějin Marienthalu lze najít u W. Schlesingera, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter II*, in: *Mitteldeutsche Forschungen 27/II*, Das Zeitalter der deutschen Ostsiedlung 1100–1300, Köln – Graz 1962, s. 290–292.

²² *Der St. Marienthal Psalter. Eine Prachthandschrift des 13. Jahrhunderts in Besitz der sächsischen Zisterzienserinnenabtei St. Marienthal, im Auftrag der Zisterzienserinnenabtei Klosterstift St. Marienthal*, ed. H. Zeletzki – H. Engelhart – G. Kornrumpf, Regensburg 2006.

²³ V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, České dějiny I/3, s. 915–916; J. K. Vyskočil, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, ed. A. Frinta – H. Rokyta, Praha 1947, s. 58–88. K odrazu Marienthalu v historiografii podrobně J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 107–145.

²⁴ J. Zdichynec, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*; též, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*; též, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 107–145; též, „*Ex malis moribus meliores leges natus esse*“, *krize kláštera Marienthal v dobách konfesijního štěpení*, s. 976–1014; též, „*Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis*“. *Panovnická moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.–15. století*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. F. Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, ed. L. Bobková – M. Holá, Praha – Litomyšl 2005, s. 205–218.

²⁵ Hedvika (1174–1243) pocházela z bavorského hraběcího rodu Andechs-Meran. V mládí se provdala do Slezska za vratislavského vévodu Jindřicha I. Bradatého. V roce 1202 založila jeden z nejstarších klášterů cisterciáček ve střední Evropě v Třebnici nedaleko Vratislavi. Již za svého života byla ctěna pro ctnostný život a péči o potřebné. Za svatou byla prohlášena dvacet čtyři let po své smrti, v roce 1267. S pražským dvorem měla mnoho kontaktů díky sňatku svého syna Jindřicha II. s českou princeznou Annou, dcerou Přemysla

inspirovala se Anežka následnicemi sv. Františka sv. Klárou²⁶ a svou sestřenicí, durynskou lantkraběnkou Alžbětou.²⁷ Hovoříme-li o přemyslovských či s přemyslovským královským dvorem spojených zakladatelských aktivitách, neměli bychom vynechat ani lokaci Přemyslovny Ludmily, dcery knížete Bedřicha a vdovy po Ludvíkovi I. Bavorském, která právě tehdy uvedla v život ústav cisterciacek Seligenthal nedaleko svého sídelního města Landshutu.²⁸

Uvedené čtyři ústavy vznikly téměř ve stejnou dobu – během první poloviny 30. let 13. století. Tak bohatá zakladatelská aktivita v přemyslovském rodě, navíc věnovaná ženským klášterům,²⁹ byla zcela výjimečná a souvisela se zjitřenou zbožností, jež se dotkla ve 13. století aristokratických vrstev tehdejší společnosti. Pozoruhodný byl i zájem o cisterciacky, jimž připadly tři ze čtyř uvedených fundací. V souvislosti s volbou cisterckého řádu se obvykle uvažuje o vlivu olomouckého biskupa Roberta, původně cisterciáka z českého Pomuku, který stál blízko královské rodině a mohl obě královny stejně jako Přemyslovnu Ludmilu svým zájmem o *Ordo cisterciensis* inspirovat.³⁰

Otakara I. a královny Konstancie. Ke sv. Hedvice srv. J. Gottschalk, *St. Hedwig von Schlesien*, Köln – Graz 1964; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975; A. Kielbasa, *Żywiołki Św. Jadwigi z cystersami – starania o fundację Trzbenicką*, in: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawniej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004, s. 275–287.

²⁶ Klára z Assisi (1222–1253), následovnice sv. Františka a zakladatelka ženské linie minoritského hnutí, budoucích klarisek. Byla v písemném kontaktu s Anežkou Přemyslovnou. Edice dopisů sv. Kláry Anežce s českým překladem: *Spisy sv. Františka a sv. Kláry*, Františkánské prameny I., ed. B. J. Štivar, překlad M. Koronthályová a J. Štivar, Praha 2001, s. 165–181.

²⁷ Alžběta Durynská (1207–1231), uherského původu z arpádovské královské rodiny, byla provdána za durynského lantkraběte Ludvíka IV. Jako mladá vdova se začala angažovat ve prospěch chudých a nemocných. Zřekla se svého postavení, svůj majetek dílem rozdala, dílem využila na stavbu špitálu v Marburku, kde pečovala o nemocné. Zemřela v pouhých 24 letech vyčerpáním. Její mimořádná zbožnost budila pozornost již za jejího života i v následující době, neboť se stala inspirací pro další ženy z vysokých kruhů, které po jejím vzoru začaly zakládat různé církevní a charitativní ústavy. Žádná z nich však nedospěla v sebeobětování tak daleko jako Alžběta Durynská. Alžběta došla záhy po své smrti uznání církevních kruhů, když byla o pouhé čtyři roky později prohlášena za svatou. K Alžbětě Durynské je k dispozici velké množství literatury – námatkou *Elisabeth von Thüringen*, ed. W. Nigg, Düsseldorf 1963; W. Warsitzka, *Elisabeth: Königstochter, Landgräfin und Heilige*, Jena 2007; D. Wagner, *Heilige Elisabeth von Thüringen – theologische Spurensuche*, Frankfurt am Main 2008.

²⁸ Ludmila byla dcerou knížete Bedřicha, staršího bratra Přemysla Otakara I., a ve svém druhém manželství choť vévody Ludvíka I. Bavorského. Po jeho smrti založila v roce 1232 klášter cisterciacek Seligenthal u vévodského sídelního města Landshutu (P. Pfister, *Die Altbayerischen Zisterziensergründungen des 12. und 13. Jhs und ihre Beziehungen zum Haus Wittelsbach*, in: *In Tal und Einsamkeit*, ed. K. Wollenberg, Fürstfeldbruck 1990, s. 36).

²⁹ K Přemyslovnám-zakladatelkám a k souvislostem jejich aktivit s dobovou mentalitou urozených dam M. Špůrová, *Středoevropské zbožné ženy z panovnického prostředí ve 13. století a jejich vztahy k rodovým fundacím*, in: *Od knížat ke králům*, ed. E. Doležalová – R. Šimůnek – D. Dvořáčková – A. Pořízek, Praha 2007, s. 230–236.

³⁰ Nejnověji tak soudí J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 133. K biskupu Robertovi a jeho významu souhrnně V. Hlinka, *Olomoucký biskup Robert*, in: *Cisterciáci na Moravě, Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu*, ed. M. Pojsl, Olomouc 2006, s. 79–92; A. Pumprová, *Úvodní studie*, in: *Robert Olomoucký, Výklad Písňe písní*, ed. A. Pumprová, Brno 2010, s. IX–XVI.

Místo pro svůj klášter vybrala královna Kunhuta, jistě po poradě s králem, v Žitavsku, nedaleko městečka (oppidum) Ostritz (Ostrožno). Zvolená poloha se nacházela v lesnatém údolí Nisy poblíž obchodní cesty spojující Čechy se Zhořeleckem.³¹ Nový klášter vznikl při severní hranici Českého království, z hlediska církevní správy však patřil k území míšeňské diecéze, ke které náleželo sousední Budyšínsko a celá oblast budoucí Horní i Dolní Lužice.³²

Klášter byl založen na bývalém donínském majetku jménem Seifersdorf a také větší část jižní enklávy marienthalských statků se konstituovala na původně donínském zboží. Podle klášterní tradice to měl být právě Ota z Donína, kdo inspiroval královnu Kunhutu k fundaci kláštera v okolí Ostrožna, a podle téhož zdroje byl za své zásluhy odměněn tím, že se první marienthalskou abatyší stala jeho dcera Adéla.³³ V nedávné době se k podílu Donínů na fundaci Marienthalu vyslovil Lars-Arne Dannenberg, který se domnívá, že purkrabí z Donína klášter přímo založili, a to jako součást svého panství. Ke spojení Marienthalu s českou královskou rodinou došlo podle autora až poté, kdy zakladatelé panovníka požádali o potvrzení své fundace. Následně roku 1234 rozšířila královna Kunhuta nadání kláštera darem vsi Seifersdorf a v roce 1238 Přemyslovci převzali nad ústavem záštitu. Donínové však i nadále zůstali v roli „malých zakladatelů“.³⁴

Tato hypotéza, opírající se o pozemkovou držbu Donínů v regionu, reflektuje mimo jiné i skutečnost, že Marienthalu chybí písemnosti, jež by počátky ústavu jednoznačně osvětlily. V obecných rysech není vyloučena; „malé zakladatele“, kteří předávají svou fundaci zeměpánům, zná střední Evropa opakovaně. Vzpomeňme např. na založení Henrykówa, kde původní fundátor, vratislavský kanovník Mikuláš, přenechal fundaci svému lennímu pánu – vratislavskému vévodovi,³⁵ nebo na hornoslezský řádový dům Jemielnica, původně šlechtického založení, které nedlouho po jeho vzniku převzali do svých rukou opolští Piastovci.³⁶ Pro obdobný průběh lokace Marienthalu však postrádáme prameny. Proti vyslovené hypotéze navíc mluví skutečnost, že Marienthal byl

³¹ Z. Boháč, *Žisterzienserklöster in der Lausitz und ihre Beziehung zu den böhmischen Ländern*, in: Cisterciáci ve středověkém českém státě, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře, Cîteaux 47, 1996, s. 107.

³² Hranice mezi Budyšínskem a českou částí Záhvozdu, o kterou se vedly spory, byla nově definována v roce 1241, listina se však opírá o starší doklady, zejména z roku 1228 (viz inzerovanou listinu in: *CDB IV*, č. 4, s. 59–64). Srv. též J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 192. K příslušnosti Marienthalu k míšeňské diecézi viz *CDLS I*, Anhang, č. 47, s. 62–63; nově listina publikována též v listinári kláštera Altzelle – *Urkundenbuch des Žisterzienserklösters Altzella, 1162–1249*, ed. T. Graber, Hannover 2006 (dále *UŽA*), č. 106, s. 156–157.

³³ *Diplomatarium* – poznámka na s. 16. Příslušnost první abatyše kláštera k rodu purkrabích z Donína však není středověkými prameny potvrzena.

³⁴ L. A. Dannenberg, *Das Kloster S. Marienthal und die Burgrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Žisterzienserinnenklosters an der Weisse*, Neues Lausitzisches Magazin, Neue Folge 11, 2008, s. 89–104.

³⁵ H. Grüger, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Žisterzienserklösters 1227–1977*, Köln – Wien 1978, s. 7–11.

³⁶ J. Rajman, *Die Gründung der Žisterzienserabtei Himmelwitz auf dem Hintergrund der Siedlungsgeschichte im Raum von Gross Strehlitz und Tost*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 49, 1991, s. 231–255.



[2] Klášter cisterciáček *Porta Coeli* založila královna Konstancie Uherská, vdova po Přemyslu Otakarovi I. Splnila tím přání svého chotě, který před svou smrtí pro tento účel věnoval patřičný majetek. Bohatě zdobený portál zobrazuje královský pár jako zakladatele odevzdávající v pokorném gestu své dílo Kristu.

od samého počátku spjat s lokalitou Seifersdorf, darem královny Kunhuty. Na půdě této lokality jeptišky patrně od počátku sídlily a zdejší kostel také využívaly ke svým modlitbám.³⁷

Nejstarší doklad o existenci kláštera Marienthal přináší listina královny Kunhuty z roku 1234 potvrzující jeptiškám zmíněné věnování Seifersdorfu. Vzhledem k tomu, že královna ves darovala *ad monasterium quod Vallis S. Mariae dicitur*, lze předpokládat, že v okamžiku sepsání tohoto dokumentu již klášter existoval. Jeho vznik však zřejmě o mnoho danou listinu nepředcházel a snad příliš nepochybíme, budeme-li klášter založení Marienthalu nedlouho před tento rok či přímo k němu. Vznik opatství kolem roku 1234 nepřímou potvrzuje série konfirmací, jež obvykle bývaly vydávány krátce po založení církevní instituce a které v případě Marienthalu pocházejí z let 1235–1238.

Zakládací listina kláštera se nezachovala, písemnost z roku 1234 není ničím jiným než darováním a o vlastní fundaci se nezmiňuje. Za zakládací dokument

³⁷ LC III–IV, s. 93 (Zifridivilla).



[3] **Královna Kunhuta Štaufská,**
zakladatelka kláštera. Pečeť z roku 1247.

se někdy pokládá konfirmace kláštera královskými manželi Kunhutou a Václavem I. vydaná v roce 1238.³⁸ Vzhledem k tomu, že vydavatelem listiny není pouze královna, ale spolu s ní i její manžel, můžeme uvažovat o tom, že dokument plnil dvě funkce, a to jak zakládací listiny, vydané královnou, tak i její konfirmace panovníkem, který novou instituci navíc obdařil četnými privilegii.

Pokud bychom přijali tuto hypotézu, znamenalo by to, že Marienthal zpočátku písemný doklad o svém založení neměl a že zakládací listina byla napsána až dodatečně s několikaletým odstupem. Dodatečné zlistinění fundace nebylo patrně ničím výjimečným, známo je např. v souvislosti se založením zbraslavského kláštera, kde následovalo po čtyřech měsících po osazení nového řádového domu cisterckými mnichy.³⁹ Čtyři roky, jak by tomu muselo být v případě Marienthalu, se však zdají poměrně dlouhou dobou. Proto se spíše kloním k názoru, že uvedený dokument byl pouze panovnickou konfirmací. Jak to bylo se zakládacím dokumentem, známo není. Nelze ani vyloučit, že královna Kunhuta podobnou písemnost vůbec nevydala a že jednání a sliby týkající se založení kláštera měly pouze ústní podobu. Stejně tak je nutno počítat

³⁸ *CDB III/1*, č. 86, s. 93–94; č. 176, s. 217–218.

³⁹ Založení kláštera na Zbraslavi datuje *Chronicon Aulae Regiae*, ed. J. Emler, FRB IV, Praha 1884, s. 50–52, do dubna 1292. Zakládací listina však pochází až ze srpna téhož roku (*Listy kláštera zbraslavského*, ed. F. Tadra, Historický archiv 23, Praha 1904, č. 1, s. 1–2).

s možností, že zakládací listina existovala, že se však v průběhu věků ztratila, nebo byla zničena.

Bezprostřední důvod lokace Marienthalu býval někdy dáván do souvislosti s Kunhutiným dětstvím, s její domnělou vinou za smrt vlastního otce. Kunhutin otec Filip Švábský, syn císaře Fridricha Barbarossy, zasnoubil v době bojů o říšský trůn na počátku 13. století jednu ze svých dcer bavorskému falckraběti Otovi z Wittelsbachu, později však toto zasnoubení zrušil. Na prahu vítězství nad welfským soupeřem Otou Brunšvickým byl však roku 1208 Otou z Wittelsbachu zavražděn. Důvodem vraždy měly být jak zmařené zasnuby s Filipovou dcerou, tak královo odmítání dalšího manželského svazku, který Ota z Wittelsbachu pro sebe dojednal. Omyl ztotožňující dceru Filipa Švábského, zasnoubenou s Otou z Wittelsbachu, s královnou Kunhutou vyvrátil již Václav Novotný. Úvahy některých starších historiků, že se Kunhuta cítila zodpovědná za smrt svého otce a tuto vinu chtěla smýt založením kláštera, proto neobstojí.⁴⁰ Slova zakládacích listin, jimiž je vyjadřována touha zakladatelů, aby jejich rodiče a předkové došli Boží milosti,⁴¹ patří k běžným odůvodněním lokací církevních institucí a není nutné je spojovat s touhou odčinit pomyslnou vinu spáchanou na rodičích. Spása bývala hlavním cílem všech církevních založení, neboť představovala v řádu středověkého myšlení nejvyšší hodnotu, k níž měl každý člověk směřovat. Tento vrcholný cíl však nevylučoval ještě další důvody, obvykle profánního rázu, které lze u každé fundace spatřovat. Ani Marienthal nebyl výjimkou.

Klášter královně Kunhuty byl pravděpodobně plánován jako duchovní centrum kraje a ústav pro šlechtické a snad již ve chvíli svého vzniku i měšťanské dívky ze širokého okolí. Nesmíme zapomínat, že tento kontemplativní ústav byl jediný nejen v oblasti Žitavska a východní Horní Lužice, ale též severovýchodních Čech.⁴² Roli rodového kláštera Přemyslovců, kam by vstupovaly princezny a kde by byli členové královské rodiny pohřbíváni, však plnit patrně neměl. O žádné Přemyslovně, byť nelegitimní, v souvislosti s Marientalem prameny nevypovídají a patrně zde také ani jedna jeptiška královské krve nežila. Podobně lze odmítnout i funerální poslání tohoto ústavu pro královský rod.

⁴⁰ Listina *CDB III/1*, č. 86, s. 93–94. Mylný údaj o snoubence Oty z Wittelsbachu uvedl do literatury Jindřich Heimburský, který ztotožnil snoubenku Oty Wittelsbašského Konstancii s pozdější nevěstou Václava I. (*Letopis Jindřicha Heimburského*, ed. J. Emler, FRB III, Praha 1882, s. 311). Blíže k tomu V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, s. 281. Jako příčinu založení uváděli Kunhutin pocit viny např. J. B. Schönfelder, *Urkundliche Geschichte von ... St. Marienthal*, s. 29; nebo A. Brendler, *Cistercienserinnen-Abtei Marienthal in der K. saechsischen Lausitz*, in: *Beitraege zur Geschichte der Cistercienser-Stifte*, Xenia Bernardina III, Wien 1891, s. 409–410.

⁴¹ Zcela pregnantní formulaci v tomto smyslu najdeme např. v zakládací listině kláštera Zlaté Koruny, lokované Přemyslem Otakarem II. *pro anime nostre ac progenitorum nostrorum remedio et salute (CDB V/1*, č. 391, s. 581).

⁴² K Marienthalu jako duchovnímu centru srv. J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, s. 173.

Rodina Václava I. našla místo svého posledního odpočinku na tehdy novém přemyslovském pohřebišti v Praze, v klášteře, který založila sestra Václava I. sv. Anežka. Anežský klášter tuto roli plnil až do konce 13. století, kdy jej vystřídala cistercká Zbraslav, založená vnukem Václava I. Václavem II.

Fundace Marienthalu však měla výrazný politický podtext, který souvisel se snahou panovníka upevnit své postavení v Záhvozdu, o nějž tehdy projevovali silný zájem také míšeňští Wettinové. V době, kdy vznikl Marienthal, v Záhvozdu a na Žitavsku již probíhala čilá kolonizace; vedle drobné šlechty tu působili purkrabí z Donína či významné české rody Ronovců a Markvarticů, které zdejší krajinu odlesňovaly a vytvářely si tu svá panství. Příchod těchto mocných rodů na severní výspu království asi nebyl náhodný a stejně jako založení kláštera patrně vycházel ze snahy Václava I. udržet Žitavsko a získanou část Záhvozdu pro Českou korunu.⁴³ Vždyť ve středověku velmi záleželo na tom, z jaké strany společné hranice byla dosud zalesněná země kultivována, neboť právě kolonizátoři si obvykle na nově kultivované území činili nároky, a to bez ohledu na předchozí průběh hranice. Vzpomeňme jen na ztrátu Vitorazska, o které Čechy přišly, když začalo být toto pohraniční území ve druhé polovině 12. století osídlováno cisterciáky z kláštera Zwettl a rakouskými Kuenringy. Na vývoji nezměnila nic ani válka, kterou rozpoutal Soběslav II. Po jeho pádu a nástupu knížete Bedřicha, který se většiny sporných území zřekl, připadla valná část dosud českého Vitorazska k babenberským zemím.⁴⁴ Václav I., pamětliv podobných případů, podporoval domácí rody působící na severu Čech. Nespokojil se však pouze s tím, že na území Žitavska a Záhvozdu vznikají česká šlechtická panství, ale pokusil se zde prosadit i zájmy vlastní. Založení Marienthalu posilovalo totiž v dané oblasti nejen moc českého státu, ale přímo vliv panovníka, neboť veškerý pozemkový majetek, který jeptišky dostaly nebo měly v budoucnu získat, zůstával z titulu zakladatelských práv pod vrchní správou českého krále. Fundací královského kláštera tak Václav I. zajišťoval do budoucna českým vládcům v daném regionu možnost bezprostředních zásahů.

Snaha Václava I. o pevnější vazby této oblasti ke království vedla i ke změně diecézní hranice, která byla nedlouho po založení Marienthalu upravena tak, aby se nová královská fundace stala součástí diecéze pražské, a aby tak došlo k souladu její příslušnosti „státní“ i církevněsprávní.

⁴³ Jan Urban (*Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 31) soudí, že podobnou taktiku jako na severu země praktikovali Přemyslovci na jiných hraničních územích. Například v jižních Čechách nechali rozlehlá území Vítkovcům, v severozápadních Čechách Hrabišicům, aby tyto rody kolonizovaly hraniční hvozdy „pro český stát“.

⁴⁴ Ke ztrátě Vitorazska srv. J. Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 274, 314, 316. Viz též kapitolu Zwettl v této knize.



[4] Cisterciacký prišli do Marienthalu pravdepodobne ze slezské Třebnice. Reliéfni zobrazení jeptišek třebnického konventu. Třebnice, lapidárium kláštera.

Odkud jeptišky do Marienthalu přišly, není z pramenů známo. V úvahu přichází několik ústavů cisterciáček, s nimiž mohl být pražský královský dvůr v kontaktu. Na prvním místě lze uvažovat o slezské Třebnici, založené v roce 1202 vratislavskou kněžnou Hedvikou, manželkou knížete Jindřicha I. Klášter v Třebnici byl pražskému královskému dvoru dobře znám, neboť zde byla před rokem 1213 vychovávána Anežka, dcera Přemysla Otakara I., a v době, kdy se chystalo založení kláštera Marienthal, žila ve Slezsku další ze sester Václava I. Anna, manželka budoucího vratislavského knížete Jindřicha II. a snacha zakladatelky.⁴⁵ Pověst třebnického kláštera spolu s ohlasem zbožnos-

⁴⁵ Ke klášteru cisterciáček v Třebnici srv. řadu studií ve sborníku z konference, jež se v Třebnici konala v roce 2002 na paměť osmistého výročí založení tohoto opatství (*Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004). Třebnického kláštera se týkají příspěvky druhého oddílu tohoto mimořádně obsažného sborníku, publikované na stranách 275–567. Anna, starší sestra Václava I., byla od přelomu let 1217/1218 manželkou Jindřicha II. Pobožného, který vládl v letech 1238–1241. Jako vratislavská kněžna se zasloužila o živé styky mezi vratislavským a pražským dvorem (J. Žemlička, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného středověku*, Praha 1990, s. 315–318; T. Sadowski, *Poczet ksiąząt Wrocławia*, Wrocław 1999, s. 69–75).

ti kněžny Hedviky, která tehdy ještě byla naživu, mohly královnu Kunhutu inspirovat, aby sestry pro svou fundaci přivedla právě odsud. Pokud se tak skutečně stalo, lze za příznivou okolnost předpokládaných vzájemných vztahů uvést skutečnost, že v čele třebnického ústavu stála od roku 1232 dcera zakladatelky a jejího chotě vřatislavského knížete Jindřicha I. jménem Gertruda. Pokud královna Kunhuta skutečně povolala jeptišky do Marienthalu právě z Třebnice, vyjednávala patrně s touto Piastovnou. Doklady o možném vyslání konventu do Marienthalu se však v poměrně bohatých třebnických písemnostech nezachovaly.⁴⁶

Třebnice se zdá nejpravděpodobnější volbou, nepředstavuje však v souvislosti s osazením Marienthalu možnost jedinou. Zvažovat lze také příchod jeptišek z franckého kláštera v Bambergu (založen 1157), který byl dostatečně etablovaný, aby mohl ve 30. letech 13. století vyslat do Čech konvent, nebo z ústavu cisterciacek v Míšni, založeného v roce 1220. Oba se nacházely v přijatelné vzdálenosti od českých hranic a oba též mohly být české královně známy. Pro Bamberg navíc mluví skutečnost, že roli nadřízeného opatství zde plnil francký klášter Langheim, s nímž pražský dvůr přicházel do kontaktu, neboť Langheim byl zároveň mateřským ústavem Plas.⁴⁷ Uvědomíme-li si blízký vztah krále Václava I. k plaskému klášteru, lze si snadno představit volbu Bambergu zprostředkovanou opaty v Plasech a v Langheimu. Teoreticky můžeme myslet také na moravské Oslavany, spojené od prvních let své existence se silnou markraběcí podporou. Nicméně Oslavany existovaly jen necelé desetiletí a je otázkou, zda mohly mít dostatek sester na vyslání konventu do nového kláštera.

Již od samého založení plánovala královna Kunhuta svůj klášter jako ústav cisterciacek. Připojení k cisterckému řádu v té době však nebylo snadnou záležitostí. Řád se velkému náporu nových ženských ústavů bránil a skutečnou inkorporaci získaly jen některé z nich. Generální kapitula podmiňovala přijetí do řádu dostatečným majetkem kláštera, jenž byl schopen zabezpečit výživu jeptišek, a zároveň požadovala, aby v době, kdy má být ústav k řádu připojen, existovaly již alespoň provizorní budovy, které by sestřám skýtaly přístřeší. Další, byť nepsanou podmínkou pak byla přímluva významných světských či

⁴⁶ O Gertrudě pojednává M. Kaczmarek, ... *Ut et matris et matertere memoriam confoveret. Klasztor trzebnicki pod rządami opatki Gertrudy (1232–1268)*, in: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, ed. A. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek, Poznań 2004, s. 328–344. Ke klášternímu archivu a jeho rozsahu pro 13. století srv. R. Stelmach, *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego – problematyka i stan zachowania*, in: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, Poznań 2004, s. 288–318. O mimořádném bohatství tohoto archivu cisterciacek svědčí skutečnost, že se zde zachovalo jen pro 13. století 127 listin (tamtéž, s. 290).

⁴⁷ K ústavu cisterciacek v Bambergu viz R. Zink, *St. Theodor in Bamberg, 1157–1554. Ein Nonnenkloster in mittelalterlichen Franken*, Bamberg 1978.

církevních osobností.⁴⁸ Z tohoto hlediska měly královské kláštery značnou výhodu, neboť již jména jejich zakladatelů získávala novým fundacím respekt, a navíc panovníci dokázali pro své plány angažovat nejvyšší církevní místa.

Ve snaze získat pro Marienthal co nejvýznamnější podporu se královna nejprve obrátila do Říma na papeže Řehoře IX. Ten již roku 1235 vydal listinu adresovanou opatovi Altzelle, jemuž nařídil, aby ústav nově vystavěný českou královnou každoročně vizitoval a aby dbal o to, aby sestry žily podle pravidel cisterckého řádu.⁴⁹

Na žádost královny Kunhuty se v roce 1237 zabývala inkorporací kláštera také generální kapitula řádu. Ta nařídila inspekci nového opatství a pověřila jí opaty z Oseka a Sittichenbachu. Zároveň zopakovala, že nadřízeným mužským opatstvím Marienthalu se má stát klášter Altzelle. Ač pro to chybí přímé doklady, můžeme s jistotou říci, že inspekce tehdy dopadla dobře a kapitula Kunhutin ústav do řádu inkorporovala.⁵⁰

Status mateřského domu a z něj vyplývající dozor nad Marientalem, jak již řečeno, získalo opatství Altzelle, ležící v míšeňské diecézi asi 20 km jihozápadně od Míšně. Altzelle byla jako mateřský dům marienthalských mnišek patrně zamýšlena od samého počátku a její výběr se jistě udál se souhlasem zakladatelky i krále Václava I., neboť již u vydání nejstarší listiny týkající se Marienthalu (1234) byl přítomen zástupce kláštera Altzelle mnich Štěpán.⁵¹ Volba relativně vzdáleného domu vyplývala zřejmě z původního církevněsprávního začlenění Marienthalu, který v prvních letech své existence patřil pod správu míšeňského biskupa. Vzhledem k předpokládané významné roli purkrabích z Donína při založení Marienthalu stojí za zmínku, že Altzelle byla oblíbeným klášteřem tohoto rodu, jenž zde měl i svou hrobku. Není proto vyloučené, že to byli právě Donínové, kteří zprostředkovali královně Kunhutě a Václavu I. kontakt s opatstvím Altzelle.

Altzelle jako přední cistercký ústav Míšeňska a zároveň ústav zeměpanský (založení míšeňských markrabat) mohla královským zakladatelům dobře vyhovovat. Nezapomínejme, že založení kláštera představovalo prestižní záležitost a vhodnost mateřského domu se posuzovala mimo jiné i z tohoto hlediska. Pa-

⁴⁸ Ke vztahu cisterckého řádu k ženské větvi srv. F. J. Felten, *Das Zisterzienserorden und die Frauen*, in: *Weltverachtung und Dynamik*, ed. H. Schwillus – A. Hölscher, *Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* 10, 2000, s. 34–135.

⁴⁹ ... *illustris regina Boemie monasterium monialium de Valle. s. Marie cist. ord. Misnensis dioecesis ... de novo construxit* (CDLS I, Anhang, č. 47, s. 62–63).

⁵⁰ *Inspectio abbatae monialium, quae vocatur Sifrisdorf, quam nostro Ordini regina Bohemiae petit associari, de Slichem [Sittichenbach] et de Oceth [Ossek] abbatibus committitur a Capitulo generali, ut ad locum personaliter accedentes pensent omnia quae secundum formam Ordinis sunt pensanda et associent eam Ordini si viderint expedire, et sit filia abbacie Cellensis (Statuta II, 1237, č. 60, s. 180).*

⁵¹ CDB III, č. 86, s. 93–94. Ke klášteřu Altzelle viz samostatnou pasáž v kapitole Působení cizích cisterckých klášteřů na území Čech. Štěpán je zmíněn v listině CDB III, č. 86, s. 93–94.

novníci proto při svých fundacích dávali přednost ústavům, jež měly vznešené zakladatele, nejlépe opět zeměpány.⁵²

Nejstarší doklad o podřízení Marienthalu Altzelle pochází již z prvních let existence ústavu, konkrétně ze zmíněné listiny papeže Řehoře IX. vydané v roce 1235. Změna diecézní příslušnosti Marienthalu a její přičlenění k Praze již na filiačním napojení nic nezměnilo. V pozdějším období existovaly sice také vazby mezi Marienthalem a českým Osekem, osecký dům se však nikdy nestal oficiální matkou Marienthalu. Nadřazené postavení vůči tamním jeptiškám zastával po celý středověk opat z Altzelle.⁵³

Pozemkové věno kláštera se zpočátku skládalo pouze z jedné lokality, a to z již zmíněného místa zvaného Seifersdorf. Důvod nevelkého obvěnění můžeme hledat v majetkových poměrech v okolí nové fundace, kde půda patřila šlechtickým rodům a neexistovaly zde prakticky žádné královské statky. Největšími držiteli půdy v okolí Marienthalu pak byli purkrabí z Donína. Tato komplikovaná situace nedovolovala královně Kunhutě získat pro svou fundaci větší panství. Skromnost nemovitého obvěnění jejího kláštera vyniká zejména ve srovnání s klášteřem Porta Coeli, který vznikl ve stejné době a jemuž královna vdova Konstancie poskytla věnem dvacet vsí.⁵⁴

I když Marienthal při svém vzniku nedostal rozsáhlý pozemkový majetek, nemůžeme si myslet, že nebyl vybaven dostatečně. Lze uvažovat o různých podobách platů, např. důchodech z královské komory, které mohly jeptišky dostávat, nebo o penězích na hotovosti, jak to bývalo obvyklé i při jiných fundacích, kde nebyla k dispozici půda.⁵⁵ O dobrém vybavení Marienthalu ostatně hovoří i papežská listina z roku 1235. Josef Bernard Schönfelder na základě klášterní tradice uvádí, že královna údajně klášteru předala 10 000 hřiven stříbra ze své-

⁵² Přemysl Otakar II. zvolil za mateřský dům pro Zlatou Korunu nejprve rakouský knížecí klášter Heiligenkreuz, po ztrátě rakouských zemí pak český zeměpanský klášter Plasy; jeho syn Václav II. sice upřednostnil při založení opatství Aula Regia na Zbraslavi ústav šlechtického původu (Sedlec), učinil tak však s vědomím neobvyklosti svého rozhodnutí a svou volbu zdůvodnil mimořádně přátelským vztahem s tamním opatem Heidenreichem (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 37). Poslední Přemyslovec Václav III. volil pro svou nerealizovanou fundaci klášter plaský. Plaské opatství figurovalo také při založení nejstaršího zeměpanského kláštera na Moravě, Velehradu. První moravský královský ústav cisterckých mnišek – Porta Coeli u Tišnova – byl podřízen v souladu s tendencí vybírat pro panovnické kláštery mateřské domy zeměpanského původu knížecímu Velehradu. Druhý, na Starém Brně, který založila vdova po Václavu II., demonstroval svou návaznost na zbraslavskou fundaci Václava II. a byl stejně jako ona netypicky podřízen řádovému domu v Sedlci.

⁵³ Na rozdíl od J. Zdichynce (*Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, s. 135–137) pokládám nadřazenou roli altzellského opata vůči Marienthalu za nepochybnou po celé sledované období, tj. do počátku 15. věku. Prameny se o vazbách mezi oběma ústavu zmiňují sice sporadicky, ale až do konce 14. století uvádějí jako otce-opata marienthalských cisterciáček představeného kláštera Altzelle (srv. *Diplomatarium*, č. 68, s. 58–59).

⁵⁴ *CDB III/1*, č. 88, s. 97–100.

⁵⁵ Z cisterckého prostředí lze např. zmínit mladé založení kláštera Skalice, kde byla nevelká pozemková základna doplněna sumou 2000 kop, za něž měli mniši v budoucnu své panství rozšířit (*Listiny*, č. 1, s. 381–382).

ho věna. I když tuto zajímavou domněnku nelze doložit, a částka se zdá být naddimenzovaná, je pravdou, že královnino věno, o něž její manžel usiloval po řadu let, bylo po dlouhých průtazích vyplaceno právě v roce 1235.⁵⁶ O tom, že marienthalské jeptišky měly v prvních letech existence kláštera dostatek financí, ostatně vypovídají poměrně vysoké výdaje, které právě ve 30. a 40. letech 13. století vynaložily na rozvoj své državy.⁵⁷ Zdánlivě chudé obvěnění Marienthalu se tak jeví v poněkud jiném světle.

Založením Marienthalu se Čechy téměř po sto letech dočkaly druhé panovnické fundace věnované cisterckému řádu. Po založení Plas Vladislavem II. ve 40. letech 12. století vznikl nyní královský klášter určený cisterciacím. V Čechách se stal vůbec prvním výhonkem ženské větve cisterckého řádu. V rámci přemyslovského státu mu však předcházely již dva ústavy moravské, totiž klášter Vallis S. Mariae v Oslavanech, založený roku 1225 vdovou po moravském markraběti Vladislavu Jindřichovi, a ústav Porta Coeli u Tišnova, o jehož vznik pečovala královna Konstancie, vdova po Přemyslu Otakarovi I.⁵⁸

Marienthal se stal nejen prvním královským klášteřem ženské větve cisterckého řádu v Čechách, ale zůstal v tomto smyslu také fundací jedinou. Další dva ústavy cisterciacek, jež na české půdě vznikly, Pohled a Sezemice, měly zakladatele šlechtické. Moravskou skupinu ústavů cisterciacek doplnil a uzavřel další královský klášter Aula S. Mariae na Starém Brně, který založila ve 20. letech 14. století královna Eliška Rejčka, vdova po dvou českých panovnících, Václavu II. a Rudolfu Habsburském. V Čechách i na Moravě tak ve středověku působil shodný počet konventů cisterckých jeptišek, když v každé zemi fungovaly tři ženské ústavy. Na Moravě však na rozdíl od Čech měly všechny kláštery cisterciacek zeměpanský původ.

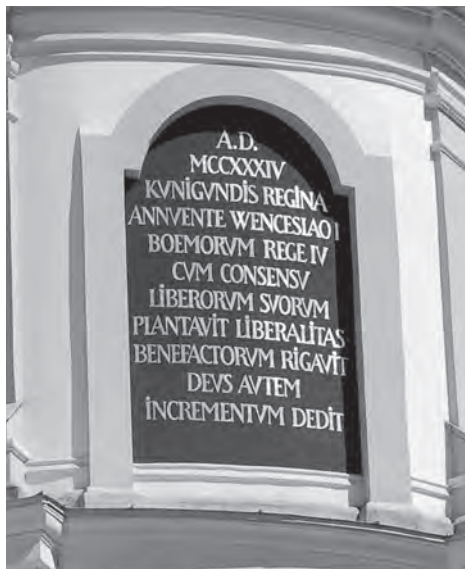
⁵⁶ ... *illustis regina Boemiae monasterium monialium de Valle sancte Mariae ... sufficienter dotaverit de propriis suis* (UŽA, č. 106, s. 156–157). O věnu jako součásti nadačního daru J. B. Schönfelder, *Urkundliche Geschichte von ... St. Marienthal*, s. 31. K vyplacení Kunhutina věna V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, s. 658.

⁵⁷ Tak již v roce 1238 jeptišky koupily tři vesnice od kláštera v Buchu za 230 marek stříbra (CDB III/2, č. 205, s. 264–265), v roce 1241 zaplatily za práva k Seifersdorfu 120 kop (CDB IV, č. 9, s. 69–70). Blíže k těmto platbám v oddílu Majetek kláštera. Kolonizace.

⁵⁸ Nejstarší klášter cisterciacek v českém státě v roce 1225 založila vdova po markraběti Vladislavu Jindřichovi. Blíže k identifikaci její osoby M. Wihoda, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 175–181. Výměna majetku a zisk Oslavan zakladatelkou (CDB II, č. 271, s. 264–266). Potvrzení kláštera králem Přemyslem Otakarem I., který zároveň vzal ústav do své ochrany (CDB II, č. 272, s. 266–267). K dějinám kláštera srv. nejnověji Z. Novák, *Cisterciácký klášter Vallis. S. Mariae v Oslavanech (1225–1525)*, in: *Cisterciáci na Moravě*, Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu, ed. M. Pojzl, Olomouc 2006. Fundace kláštera Porta Coeli v dnešním Předklášteří u Tišnova byla po složitých jednáních završena nejspíše v roce 1234. Příprava založení a zisk pozemků (CDB III/1, č. 30, s. 28–29; č. 31, s. 29–31; č. 32, s. 31–32). Potvrzení fundace markrabím Přemyslem 1234–1235 (CDB III/1, č. 88, s. 97–100; č. 113, s. 139–140). K dějinám kláštera existuje monografie z pera T. Hladíka, *Porta Coeli. Dějiny kláštera od založení do skončení válek husitských*, Tišnov 1994.



[5] Marienthal. Ústřední část současného kláštera.



[6] Nápis na věži připomíná zakladatelku kláštera královnu Kunhutu, stejně jako rok založení 1234.

DĚJINY KLÁŠTERA DO HUSITSKÝCH VÁLEK

Jak jsme již uvedli, Marienthal, založený v první polovině 30. let 13. století, vznikl na území, jež patřilo k Českému království, z hlediska církevní správy však bylo počítáno k míšeňskému biskupství. Rozpor, který tím nastal, netrval dlouho. Pravděpodobně na žádost krále Václava I. došlo nejspíše někdy v letech 1238–1241 ke změně, která sladila hranici zemskou s hranicí diecézní.

Průběh „státní“ hranice potvrzuje dokument Václava I. z roku 1241, nazývaný někdy též *hornolužická hraniční listina* (*Oberlausitzer Grenzurkunde*), který detailně popisuje rozhraní mezi Záhvozdem a Budyšínskem dojednané mezi Václavovým otcem Přemyslem Otakarem I. a míšeňským biskupem v roce 1213. Plyne z něj jasně, že hraniční čára vedla v oblasti Marienthalu po potoku Kamenici (Steinbach), vlévajícím se přibližně čtyři kilometry severně od kláštera mezi městem Ostritz a vsí Leuba do Nisy, a to tak, že klášter náležel do oblasti české.⁵⁹

O průběhu církevní hranice nejsme tak dobře informováni. Původní příslušnost Marienthalu k míšeňskému biskupství lze odvodit jak z toho, že nadřízeným klášteřem se stal ústav Altzelle v míšeňské diecézi, tak i z reakce míšeňského biskupa poté, co byl Marienthal vtělen do diecéze pražské. K té se počítal nejpozději od roku 1244, kdy zde světil nový kostel pražský biskup Mikuláš.⁶⁰ Tato změna byla míšeňským biskupem vnímána jako zásah do jeho práv.

⁵⁹ CDB IV, č. 4, s. 59–64.

⁶⁰ CDB IV, č. 45, s. 130–131.

Magdeburský arcibiskup jako nadřízený Míšně požádal proto českou královnu o zprostředkování ve věci zmíněného sporu, který se řešil až v Římě, kde papež Inocenc IV. nařídil celou záležitost vyšetřit. Listinou z roku 1245 však dal za pravdu biskupu Mikulášovi, potvrdiv, že klášter Marienthal leží na území pražské diecéze. V roce 1258 charakterizoval církevněsprávní postavení Marienthalu nový pražský biskup Jan III., který prohlásil, že ústav patří do českého svazku cisterckého řádu a je inkorporován k cisterckému řádu.⁶¹

O prvních letech klášterní existence nemáme zprávy. Jeptišky se patrně usadily v jakýchsi provizorních stavbách, o nichž se nepřímou zmiňuje listina královny Kunhuty z roku 1234. Stavba kamenného kláštera započala zřejmě nedlouho po fundaci. S jistotou se stavělo již v roce 1237 či 1238, kdy vydal magdeburský arcibiskup pro Marienthal odpustkovou listinu, ve které určil, že výnosy z odpustků mají být použity na výstavbu kláštera.⁶² Práce pokračovaly rychle, neboť již v roce 1244, zhruba deset let po založení opatství, mohl být svěcen konventní chrám. Nevíme, zda byl ve chvíli posvěcení již hotov zcela, či zda byla tehdy dokončena pouze jeho chórová část. Vzhledem k tomu, co je známo o délce výstavby klášterů, zdá se být druhá varianta pravděpodobnější. V každém případě patřila stavba Marienthalu mezi českými cisterckými kláštery k nejrychlejším. Časově se jí blížilo vybudování konventních kostelů v Oseku a na Zbraslavi, které byly svěceny čtrnáct, respektive patnáct let po zahájení prací. Ještě bližší paralelu představuje klášter Porta Coeli, kde se předpokládá, že jeho celá výstavba, nejenom stavba kostela, trvala asi jen jedno desetiletí. Toto mimořádné tempo se přisuzuje dobrému finančnímu zabezpečení ze strany zakladatelky, královny Konstancie Uherské.⁶³

Obdobně lze smýšlet i o Marienthalu. Také zde se dá rychlá stavba kostela vysvětlit podporou zakladatelů, královského páru Kunhuty Štaufské a Václava I., a tento fakt můžeme chápat jako další argument pro to, že vedle známých darů, jež klášter dostal do vínku, měl i jiné zdroje, s nimiž mohl v počátku své existence počítat. Josef Žemlička uvažuje o tom, že finanční podpora při výstavbě Marienthalu byla jedním z důvodů dluhů královny Kunhuty, doložených v roce 1245.⁶⁴

⁶¹ *CDB IV*, č. 148, s. 237. Ke sporům o diecézní hranici mezi míšeňskou a pražskou diecézí docházelo v souvislosti s českou expanzí v tomto prostoru již dříve. Srv. listiny *CDB II*, č. 311, s. 308–309, a č. 312, s. 309, z roku 1228. Papežská listina – *CDLS I*, č. 46, s. 77–78; listina Jana III. – *CDB VI*, č. 148, s. 237.

⁶² *CDLS I*, č. 33, s. 52–53, datuje listinu 3. 11. 1238. J. Prochno pozměnil dataci na 3. 11. 1237 (*Žittauer Urkundenbuch*, č. 3, s. 4). V *CDB III* listina uvedena není.

⁶³ Výstavba klášterních kostelů trvala obvykle déle než 10 let. F. Bucher, který zkoumal délku výstavby 43 západoevropských cisterckých klášterů, došel k tomu, že průměrně stavba konventního chrámu trvala 19 let (F. Bucher, *Notre Dame de Bonmont*, Berne 1957, s. 55, 183). K výstavbě Oseku, Zbraslavi a kláštera Porta Coeli srv. K. Charvátová, *Postup výstavby cisterckých klášterů v Čechách*, *Mediaevalia historica Bohemica* 3, 1993, s. 201–204.

⁶⁴ J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 491. Královniny dluhy zmíněny v listině z roku 1245 (*CDB IV*, č. 86, s. 175).

Pražský biskup Mikuláš vysvětil nový kostel v den Narození P. Marie, 8. září 1244, o jednom ze čtyř hlavních mariánských svátků, jež cistercký řád slavil. Spolu s kostelem byl svěcen i hlavní oltář P. Marie, v němž byly uloženy četné ostatky. Podle odpustkové listiny, kterou tehdy biskup Mikuláš vydal, oltář obsahoval relikvie Jana Křtitele, apoštolů Ondřeje, Bartoloměje, Matouše a Šimona, svatého Jiří, mučedníků Jana a Pavla, svatých Mikuláše, Malachiáše, svaté Máří Magdalény, Agáty, Anežky, Kateřiny, 11 000 panen a dalších světců. Tyto ve středověku vysoce ceněné relikvie klášter patrně získal od své zakladatelky. Bohaté zastoupení ostatků světic v tomto souboru odráží skutečnost, že dar byl určen pro ženskou instituci. V souvislosti se zahájením liturgického provozu obdržel marienthalský chrám také čtyřicetidenní odpustky pro ty, kdo kostel navštíví v den jeho vysvěcení.⁶⁵

O vztahu zakladatelky k její fundaci je k dispozici jen minimum informací. Vedle daru vsi Seifersdorf prameny dokládají již jen několik málo jejích činů. Spolu s Václavem I. se podílela na vydání velké listiny v roce 1238 a téhož roku potvrdila cisterciáčkám i nově nabyté statky. V roce 1241 přivěsila svou pečeť na konfirmaci Václava I., jež se týkala koupě části Seifersdorfu.⁶⁶ Tím její doložené kontakty s Marienthalem končí. Písemné zprávy potvrzují, že v posledních letech svého života podporovala jiné instituce – dominikánky v Brně, pražské johanity a křižovníky s červenou hvězdou, benediktiny v Kladrubech, stejně jako biskupský chrám v Míšni.⁶⁷ Na jeptišky v Marienthalu jako by zapomněla. Rychlý rozvoj kláštera ve 30. a 40. letech však nasvědčuje něčemu jinému. Naznačuje, že Marienthal v době, kdy jeho hospodářství ještě nemohlo být příliš výnosné, měl jiné zdroje, z nichž mohl čerpat nemalé částky, které používal jak na nákup statků, tak i na svou výstavbu. Je nanejvýš pravděpodobné, že finanční zázemí kláštera poskytovala právě jeho zakladatelka, i když se její jméno v písemných pramenech v souvislosti s Marienthalem v této době již neobjevuje.

Zatímco o královně Kunhutě máme ve spojitosti s kláštelem po roce 1238 jen málo zpráv, aktivita Václava I. je v pramenech podchycena více. Král vydal v rozmezí let 1238–1243 pro Marienthal celkem pět listin, v nichž potvrdil jeho rozrůstající se pozemkovou držbu a kláštelem slíbil královskou ochranu.⁶⁸ Re-

⁶⁵ *CDB IV*, č. 45, s. 130–131. Uvedené relikvie pocházely pravděpodobně z Říma, řádového centra (Malachiáš), Burgundska (Máří Magdaléna) a Porýní (Agáta, 11 000 panen). Za tyto informace děkuji svému manželovi Petru Charvátovi.

⁶⁶ *CDB III/1*, č. 176, s. 217–218; *CDB III/2*, č. 205, s. 264–265; *CDB IV*, č. 9, s. 69–70. K majetku v Seifersdorfu blíže v oddílu Majetek kláštera. Kolonizace.

⁶⁷ Brno Cella B. Marie Virginis – 1241, 1244 (*CDB IV*, č. 11, s. 71–2; č. 39, s. 120–123), johanité v Praze – 1244 (*CDB IV*, č. 57, s. 142–143), katedrál ní chrám v Míšni – 1245 (*CDB IV*, č. 79, s. 167–168), benediktinský klášter v Kladrubech – 1245 (*CDB IV*, č. 85, s. 174), křižovníci s červenou hvězdou (*CDB IV*, č. 142, s. 239–240).

⁶⁸ Královna Kunhuta: *CDB III/1*, č. 86, s. 93–94; č. 176, s. 217–218. Král Václav I.: *CDB III/1*, č. 176, s. 217–218; *CDB III/2*, č. 207, s. 266–269; *CDB IV*, č. 9, s. 69–70; č. 12, s. 72–73; č. 23, s. 97–98.

lativní početnost Václavových listin pro Marienthal patrně souvisí nejen s panovníkovou péčí o cisterciačky, ale, a to snad zejména, s královskými zájmy v oblasti Záhvozdu a Zhořelecka.⁶⁹ Nejdůležitější z těchto dokumentů, označovaný někdy za zakládací listinu, pochází z února 1238. V něm Václav I. spolu s Kunhutou potvrdil nové založení, vzal je do své ochrany, a jak bylo již výše zmíněno, přiřkl mu četná privilegia. Za obzvláště významné lze označit vynětí klášterních statků z pravomoci zemských úředníků a předání soudní pravomoci s výjimkou hrdelních zločinů klášteru. Z hlediska hospodářského jistě hrálo roli i osvobození od cla, jež se týkalo produktů, které si klášter dovážel pro vlastní potřebu.⁷⁰ Václav I. potvrdil Marienthalu svou ochranu znovu v roce 1243, a to patrně v důsledku stížnosti tamních sester na obtěžování a problémy, které jim působily jak osoby světské, tak i osoby stavu duchovního.⁷¹

Vzhledem k velkému zájmu, který Václav I. o Marienthal projevoval, i s ohledem na listiny, jež ve prospěch tohoto kláštera vydal, bývá Václav někdy pokládán za spoluzakladatele ústavu. Přes velkou pozornost, kterou král Marienthalu věnoval, nelze však říci, že by klášter cisterciáček na severní hranici státu představoval cistercký ústav jeho srdci nejbližší. Tím byly nepochybně Plasy, založené před polovinou 12. století jeho dědem Vladislavem II., které často navštěvoval a jež obdařil četnými privilegii.⁷²

Aktivita Václava I. ve prospěch Marienthalu byla časově takřka souběžná s řadou listin určených budyšínské kapitule a také s listinou, která vymezovala hranice Záhvozdu a míšeňského Budyšínska a souvisela patrně s politikou panovníka zaměřenou k této oblasti. Po předání území Lužic braniborským markrabatům roku 1253 zájem českých panovníků o tuto oblast, včetně Marienthalu, ustoupil poněkud do pozadí.⁷³ Přemyslovci dalších generací dávali přednost jiným církevním ústavům a Marienthalem se zabývali většinou jen okrajově. Většímu zájmu panovníků se klášter začal těšit až opět za Lucembur-

⁶⁹ Do počátku 40. let spadá vydání již zmíněné listiny vymezující hranice Záhvozdu a Zhořelecka (*CDB IV*, č. 4, s. 59–64), v roce 1243 pobýval Václav I. na Zhořelecku, což dokládá jeho listina pro Marienthal vydaná právě ve Zhořelci (*CDB IV*, č. 23, s. 97–98). Zájem panovníka o region potvrzuje i listina pro špitál německých rytířů ve Zhořelci z roku 1244 (*CDB IV*, č. 44, s. 128–130).

⁷⁰ *CDB III/1*, č. 176, s. 217–218. Velmi podobný obsah má i podezřelá listina vydaná na den o rok později (22. února 1239). Písemnost zjevně vznikla mimo královskou kancelář a lze ji pokládat za dokument příjemeckého vyhotovení. Listina, která obsahuje širší potvrzení klášterního majetku než doklad z roku 1238, vznikla nejspíše před koncem 13. století s cílem ochránit práva marienthalských jeptišek. Ač jde o písemnost z formálního hlediska nepravou, po stránce obsahové patrně odpovídala realitě, neboť jedna z jejích verzí (B) byla potvrzena v roce 1357 Karlem IV. (*CDB III/2*, č. 207, s. 266–269; srv. též úvod k edici, *RBM VI*, č. 342, s. 358–359).

⁷¹ *CDB IV*, č. 23, s. 98.

⁷² J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, s. 173; srv. též kapitolu věnovanou plaskému klášteru in: K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 I, Fundace 12. století*, Praha 2013², zejména s. 235–237. Jen pro představu toho, do jaké míry se Václav I. oběma institucemi zabýval: Pro Marienthal vydal listin pět, pro Plasy jich bylo třináct.

⁷³ J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, s. 175.



[7] Kroky Václava I. ve prospěch Marienthalu souvisely se zájmem českého krále o oblast Záhvozdu a Zhořelecka. Výřez z otisku pečeti Václava I.

ků, především za vlády Karla IV. a jeho nástupců, v době, kdy tato oblast opět připadla České koruně.

V roce 1245, ještě v době vlády Václava I., Marienthal konfirmoval papež Inocenc IV., který zároveň opatství jmenovitě potvrdil nemovitý majetek a udělil mu tzv. *privilegium commune*, nejvyšší stupeň právních výhod, jaký mohly cistercké kláštery získat. Papež vzal Marienthal do své ochrany, osvobodil jej od placení desátků, vyňal ho z diecézní pravomoci i ze světské jurisdikce. Na základě uvedeného privilegia klášter nadále nepodléhal exkomunikaci ani se na něj nevztahovalo dodržování vyhlášeného interdiktů a nikdo též neměl právo zasahovat do svobodné volby abatyše.⁷⁴ Marienthalský ústav získal tímto dokumentem veškerá práva, na něž mohl mít v dané době cistercký klášter nárok.

V teoretické rovině patřily klášteru značné výsady, které obdržel dílem od krále, dílem od papeže. V praxi však byla situace jiná. Téměř ve stejnou dobu, kdy Inocenc IV. přičkl Marienthalu zmíněné *privilegium commune*, musel se zabývat žalobou jeptišek, které si stěžovaly na bezpráví a násilí ze strany šlechty i duchovních hodnostářů. Jeptišky nařikaly na úpadek spravedlnosti, konkrétně uváděly přepadání klášterních dvorů, upírání odkazů, desátků a příjmů. Pro zabezpečení klidu pověřil papež ochranou kláštera magdeburského arcibiskupa a další preláty magdeburské provincie.⁷⁵ Ve volbě hodnostářů mag-

⁷⁴ CDLS I, č. 43, s. 70–74. K *privilegiu commune* u cisterckých jeptišek např. F. J. Felten, *Der Zisterzienserorden und die Frauen*, s. 93; v souvislosti s Marientalem J. Zdichynec, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, s. 191.

⁷⁵ *Diplomatarium*, č. 9, s. 18–20; *CDB IV*, č. 353, s. 524.